

ISSN 0350–185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXIV, СВ. 2

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Александар Лома, др Алина Маслова, др Софија Милорадовић,
др Мирослав Николић, др Слободан Павловић, др Предраг Пипер,
др Слободан Ремејих, др Живојин Сјанојчић, др Јелица Сјојановић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викјор Фридман*

Главни уредник
Предраг Пипер

БЕОГРАД
2018

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 57–88

УДК: 811.163.41'366.584.2

811.163.41'282.3(497.115)

COBISS.SR-ID 271845132

DOI: <https://doi.org/10.2298/JF11802057V>

Примљено: 24. октобра 2017.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ*
РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ**
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ФУТУР ПРВИ У СЛУЖБИ ОБЕЛЕЖАВАЊА ХАБИТУАЛНИХ РАДЊИ У ГОВОРУ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ СИРИНИЋ***

У раду се анализира употреба футура првог у служби обележавања радњи хабитуалног карактера у говору Сиринаћа. Анализа је показала да овај облик спада у ред високофреквентних јединица онда када има службу исказивања дејстава која су се у прошлости понављала по извесном утврђеном редоследу, обичају или навици. Употреба футура у овој служби развијена је секундарно, али је временом дошло до потискивања овога облика из осталих домена употребе и специјализације за исказивање хабитуалног значења. Основне синтаксичко-семантичке особине временски транспонованог футура јесу семантика поновљивости, сукцесивности, односно могућност да јасније укаже на временски след обележених дејстава, значење инструкције, жеље, заповести. Поред тога, футур за прошлост је и стилски маркиран, те у систему функционише као јединица која се одликује експресивношћу и својствена је емотивно интонираном дискурсу. Футур први у хабитуалној служби на штокавском терену познат је једино у сиринаћком и делу суседних говора који гравитирају Шар-планини. С друге стране, као фреквентна јединица овај облик среће се у македонском и бугарском, а даље и у несловенским балканским језицима, па се у раду испитује и балканистички карактер ове појаве.

Кључне речи: дијалектологија, Сиринаћ, футур први, хабитуалност, балканизам.

* bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

** radivoje.mladenovic@gmail.com,

*** Рад *Футур први у служби обележавања хабитуалних радњи у говору северношарпланинске жупе Сиринаћ* урађен је у оквиру пројекта „Дијалектолошка

1. Увод

1.1. Сиринићки говор¹ припада призренско-јужноморавском дијалекту. Формиран је у једанаест насеља² у жупи Сиринић, смештеној у источном делу Шар-планине. Представља најјужнију српску етнолингвистичку целину на Косову и Метохији.

1.2. Као и на читавом штокавском дијалекатском комплексу, у говору Сиринића футур први у систему функционише као једини глаголски облик којем је примарна служба исказивање дејстава која се одликују будућом временском перспективом. Њиме се обележавају индикативне и релативне, те референцијално и неререференцијално конциповане радње које се имају вршити или извршити након времена говорења. Футуру првом у овој функцији конкурише једино релативни презент, који га може замењивати без промене значења, али уз извесна морфолошка померања. И футур први и презент бележени су у служби исказивања радњи које се обично обележавају футуром другим, који је из сиринићког говора ишчезао управо експанзијом ових двеју форми.³

1.3. Сиринићки говор припада ареалу који се од остатка штокавског дијалекатског комплекса издваја широком употребом временски транспоновоаног футура, и то онда када се њиме обележавају радње које су се у прошлости понављале по обичају, навици, те као такве усталиле као извесни вид понашања који у оквирима заједнице постоји као карактеристичан след догађаја, поступака, обичајним или другим нормама устаљених низова радњи, најчешће

истраживања српског језичког простора“ (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

¹ О дијалекатској индивидуалности сиринићког говора в. Младеновић 2016. У овом прилогу налази се и релевантна литература о Сиринићу и сиринићком говору.

² Скраћенице насеља: Бе (Берејце), Ви (Вича), Вр (Врбештица), ГЂ (Горња Битиња), Го (Готовуша), ДБ (Доња Битиња), Др (Драјковце), Ја (Јажинце), Се (Севце), Су (Сушиће), ШТ (Штрпце).

³ Футура II нема ни у околним говорима (Младеновић 2001: 413–441; 2004: 244–246; 2004а: 450–468; 2013: 322–367). Тврдња М. Стевановића о томе да је употреба предбудућег времена у јужнометохијском ђаковачком врло ретка (Стевановић 1950: 121) није потврђена ни грађом аутора монографије, а ни каснијим Младеновићевим истраживањима овога говора. Само два потврђена примера футура II у призренском градском говору С. Реметић с правом сматра утицајем књижевног језика (РЕМЕТИЋ 1996: 503).

сукцесивно (из)вршених. При исказивању дејстава хабитуалног карактера у говору Сиринића футур први усталио се као најфреквентнија јединица, што говоре ове зоне повезује са јужнијим, граничним македонским, потом са бугарским говорима, а све њих и са осталим идиомима који припадају балканском језичком комплексу. Да је реч о језичкој појави која исходиште има у балканистичким процесима, сведоче језичке прилике из словенских и несловенских језика који припадају овоме кругу, али и чињеница да овај облик као временски транспонован задржава готово једино службу исказивања хабитуалности. Српским говорима, наиме, није страна појава транспонована футура у сферу прошлости. Сасвим је обичан у служби обележавања појединачних радњи које су прошле у односу на моменат говора, а уједно будуће у односу на неку другу претериталну радњу, о чему ће касније бити речи. У сиринићком говору футура у овој служби, међутим, готово да и нема, што говори у прилог чињеници да се овај облик специјализовао за обележавање једног типа прошлих радњи, слично као и у говорима језика у окружењу. У домену исказивања прошлих понављаних радњи футуру првом у Сиринићу конкуришу перфекат (као необележена форма), потом наративни презент и императив, док приповедачког потенцијала у северношарпланинској зони, којој припада и сиринићки говор, нема (Младеновић 2000: 366).

На значај лингвогеографског положаја говора за употребу приповедачког потенцијала односно транспонованог футура првог упућује стање у призренско-јужноморавским говорима Метохијске котлине – употреба потенцијала је највеће снаге у северном делу ових говора, који су у непосредном контакту са говорима косовско-ресавског типа, а слаби како се иде ка југу, када се појачава употреба футура I (Младеновић 2000: 366–267). У говорима Косовске котлине, где је македонска миграциона струја била слабија, али где је и контакт са албанским и влашким идиомима био мање интензиван, потенцијал за прошлост је чешћи, употреба футура првог ређа и у најјужнијем делу области (Младеновић 2013: 364–365).

2. Анализа грађе

У анализи која следи, уз истицање основних синтаксичко-семантичких одлика, без детаљнијег разматрања, осврнућемо се на

употребу футура првог у основној и модалној служби. Предмет детаљније анализе биће примери употребе овога облика у служби исказивања хабитуалности. Анализираће се синтаксичко-семантичке одлике, услови употребе, стилистичко-прагматички ефекти који се постижу, односно којима је мотивисан одабир ове синтаксеме из система конкурентних форми. Однос футура првог и синонимних јединица биће утврђен применом трансформационог критеријума, како би се увидели принципи који о(не)могућавају међусобну замену синонимних јединица у истом контексту. Употреба футура првог посматра се како на реченичном тако и на ширем наративном плану, када се овај облик употребљава са осталим формама, како би се увиделе законитости које регулишу њихово комбиновање унутар дискурса. Услед напред поменуте природе језичке појаве која се испитује, биће примењен и ареални приступ, где ће се најпре утврдити прилике у осталим штокавским говорима, а потом и оне које одликују околне идиоме којима се говор испитиване зоне типолошки приближава.

2.1. ФУТУР ПРВИ У ОБЕЛЕЖАВАЊУ БУДУЋИХ РАДЊИ

Футуром првим у синтаксичком индикативу обележавају се будуће радње референцијалног типа и то од глагола свршеног (1) и несвршеног (2) вида:

(1) Ђ, па – реко – ја *ће* ти *кажем*⁴; *Те* ни *узеш*!; *Ја ће се враћим* назаг; Баба *ће* ти *даде* десет. (Вр); От свакога *ће чујеш* како нико-път видија вампира; Немој, Чедо, да гу *тѣраш*, Шаркоћанке *ймоў* млого *лоше* *џочи*, *ће* гу *урочу*. (Бе); А *сѣсра* му *вика*: „Немој, брате, *ће рџди*!“; *Ја ће* ве *донесем* до горе. (ДБ);

(2) Нашло *дете* па *сэм* *рѣкла*: „Дадите ги *џјку* *тамо*, *жими-ти*. *Кџј ће* ги *гледа*!“; *Како ће се лечо*!; *Сџга* *тџј* *оста*ло – *ће се мучиш* по *чџке*. *Ѐли ће* *викаш* – *ћџкш*, *ћџкш* за *магаре* *цџџ* *живот*; *Ја* *викам*: „*Дџј*, *ја ће* *сѣчем*.“ (Бе); *Викам* – *штџо ће* ми *џраи* *жѣна*, *жѣр* да ми *гѣси*! (ШТ); *Љивѣду* *ја ће* *кџсим*, да *знѣш*! (Су).

Нереференцијално конциповане радње исказују се несвршеним глаголима:

⁴ У сиринићком говору стабилисана је нова футурска конструкција у којој се помоћни глагол свео на *ће* за сва лица оба броја као ознака за будућност, док је презент глагола ознака лица и броја. Овако преобликованим футуром првим сиринићки говор део је балканизованог јужнословенског ареала.

(3) Тамо свák *ће* ти *ӣри́ча* за мађи́е; Викам: „Аáа, у нѣдра *ће* *ӣу́рам* сирење. Нé – викам – зёр сир *ће* *сӣи́лям* у нѣдра?!“ (Бе); Óна вика: „*Јá* *ће* *нóсим!*“ *Јá* викам: „*Јá* *ће* *нóсим!*“ (Се); Сóк *ће* *узимо* њíве. (Се); Óвде *ће* *сӣи́ємо* у кол’и́бе. От платíне напрајл’е у шúму. Тúј *ће* *сӣи́ємо*. (Су); „А штó *ће* *рабóшам?* *Те* *кóйам*. А штó да рабóтам? Штó’е?!“ (Шт).

У релативној служби футур први јавља се у контекстима када се њиме обележава радња која се као будућа одређује не према моменту говора већ према некој другој радњи (СТЕВАНОВИЋ 1986: 672; ТАНАСИЋ и др. 2005: 437). У оваквој служби најчешће је бележен у зависносложеним реченицама условног (4) или временског типа (5), при чему се у главној клаузи налазе облици презента од глагола оба вида.

(4) Ако мóчаш у вóду, *ће* ти *ýмре* мáти; Ако мóчаш, *ће* га *наӣарáса* нéшто, тóј ка никúа бóлка *ће* га *увáӣи* ако мóча прет прáг; Овáј што вика – ако исéчеш бúку, ако укрáднеш, стáи кáмењ обавéзно да нé те бóлу плéћи. Ако си укрáа бúку, знá се ако те *увáту* *ће* бíне тепáње, нормáлно *ће* те бóлу плéћи; И викаш: „*А*, ако се појавите јóш у годíну, овáко *ће* ве *кóљем!*“; *Те* ти се *смíју* сéга ако пéваш. (Бе); Тóј дéте ако се поврáти на сíсу, óно кóга пóсле вíди *ће* *урóчи*; Ако се сéје бра́шњо, вика, óне, зми́е, *ће* се *сéјо* по ливáде, по њíве; Ё, ако мéтеш кућу, јóпе тáко óне *ће* *рӣиоӯ*, *ће* се *мéтиоӯ*. *Те* *има* млóго; Ако íде трúдна жéна тáмо таквóга да вíди, мртóв⁵ца, *ће* бíне дéте жу́то; Ако изаткáваш, áко саплéтеш, áко свé тóј, *ће* *обúчеш*, áко нé – гóл *ће* *идеш*, *ће* *сéбеш*; *ће* ни *дóе* свекр́ва од бачéње. (Се);

(5) А викам: „Кэд оглáдним, *ће* *јéдем* кэд *јéдоу* свí, и *јá* *ћу*.“; Да смо здраó, *ће* *наберéмо* јóпе. (Бе); Ё, кэд не завíја кúче нíкат па кат завíја, знáчи гáзда *ће* му *неси́ане*; Па пóсле на дванáес месéца да бíну, кад му *тúру*, *тé* *ће* *ми́чиӯ* црнíну кóј нóси. (Се).

Најзад, футурске радње могу се одмеравати и једна према другој, односно, овим обликом може се облежити радња која ће се извршити након неке друге, такође будуће радње⁵:

⁵ М. Стевановић сматра да у случајевима када се футурска радња временски одређује према претходној, такође футурској радњи, овај облик има више модални него временски карактер, те је у таквим примерима посредни синтаксички релатив (СТЕВАНОВИЋ 1986: 672). С. Танасић, је, с друге стране, мишљења да је у оваквим случајевима ипак тешко истиснути из првог плана однос тих будућих радњи према моменту говора. Стога је „прихватљиво утврдити како се обли-

(6) Ўвек вікоў – Па ће идеш *ће се уітєйўјеш* по чўке, кэт погрїџши никое девојче да се удаде за нико'єга што не му прилічи; Віка – ако ти останоў судо̀ви немијєни увечер, віка, каланцўрке ће дојоў и све *ће* ти *наїрāju* лóm. (Бе); А, жими-ті, ја ће сєднем *да ілáчєм* брата. Ја ће сєднем, *ће* га *ілáчєм*, а ві, како оһєте, тако. (Се).

Уместо футура првог у српском језику у одређеним лексичко-синтаксичким условима футур први може бити замењен презентом или футуром другим (Ковачевић 2008: 196). Употреба презентанаместо футура првог позната је и говору Сиринића:

(7) Преко планине *идємо* да не умрємо от стўд!; Мї *не бєгáмо*. (Вр); Љутике и лўк, ја тóј нај віше волим, *ће* скркам тóј и нішта ми *не мóжєш*! (Бе).

Говору Сиринића, међутим, футур други није познат, те су бележени примери са футуром првим⁶ наместо овога облика:

(8) Ё, ако не – віка – кэ^т *ће идєше* у вáшу општїну, у жандармерїску станицу предадите шињеле!; Кэ^т *ће* гу *іўїрим* на дрва, кэ^т *ће* гу *скїнем*, она на десет се искррши. (Вр); Он, бóже, ка у шáлу: „Овој што *ће исєчєш*, изєјте – віка – и тóј за тóј ви је лєба. Нєма дрўго.“ (Бе); Кэ^т *ће дојєм* дрўги мá, оўде да те нáђєм! – віка; Увечер кэ^т *ће бацїмо* рабóту, *ће* се вратїмо, *ће* сметрїмо. (Су); Шєс свєће кэ^т *ће исїўни*, онда іде сáмо прєма празніце. (ДБ); Кэ^т *ће однєсе* домаћин вечєрњу у цркву, кэ[д] *дóђе* ис цркве, пóсле іде по својбїне тáмо да віка на слáу. (Ја); А кэ^т *ће доєм* ку[д] тєбе, ал не *ће* ме кáраш? (Шт).

2.2. Модално транспоновани футур први

Футур први у сиринићком говору подложен је модалном транспоновању. Употребљєн уместо императива, и њиме заменљив, футур први носилац је семантике заповести, забране или жеље,⁷

ком футура првог, у оваквој синтаксичкој констелацији, дата радња примарно поставља као индикативна на плану саопштавања, а секундарно као релативна будућа радња с обзиром на свој однос према будућој радњи исказаној обликом футура првог у главној реченици“ (Танасић и др. 2005: 437–438).

⁶ Неретко се у истим синтаксичким позицијама јављају и презентски ликови: Ако *се оїцјани*, *ће* іде на крїво. (Ви); Мóжда и пó намучєни смо бїле, па смо рачунáле да *ће* живїмо пó бóље ако *завршїмо* никóу шкóлу; Сїнко, ако нєшто *се дєси* оўде надóле да трчиш! (Бе).

⁷ Тако је у примерима: *Донєћєш ми свој рад, да га оцєним; Нећєш више излазиїи без јакне; Навраїићєш мало код мене* (Танасић и др. 2005: 442). Даље, како примећује Д. Сааведра, „некад су наређења која се износе футуром грубља

као у примерима (9). Спектар модалних значења која се могу исказати футуром првим знатно је шири, а границу између модалног и временског значења тешко је повући управо због тога што су радње које се тек имају извршити по својој природи непредвидљиве. Сасвим је, међутим, сигурно да је у контекстима када се њиме исказује став (не)сигурности или уверености/убеђености у то да ће се нека радња, најчешће типа последице или казне, десити у будућности, а који су, на пример, засновани на народном веровању (10), посредно модално значење. Најзад, такав је футур и у реченицама где се њиме износи каква претпоставка о могућој радњи/последици, најчешће у функцији упозорења (11):

(9) Јутре *h[e]* *иде̋и̋е* та́ та́мо, та́ та́мо, та́ј *h[e]* *иде̋и̋е* по сто́ке, ова́ј *h[e]* *иде̋и̋е* да орѣте. Жѣне *h[e]* *идо̋у* да жн'ѣјо̋у. (Се); Їди у Кумано́о. Кўма *he* *бїнеш*, то́ј *he* *бїнеш*, ово́ј *he* *бїнеш*. (Се); Ја́ *he* ти *кажем* у ко́у цр́кву да і́деш. *Те* *кўиши* не́што. (Шт); Нѣ, и ова́ј мо́ја уну́ка ма́фес *he* *но́си*. (Се);

(10) Віко̋у – вѣтар кэ[д] дўва јак, *he* *умре* ніко́ј.; Віко̋у – се радўјо̋у тїја мрта́вци, *he* ги *до̋је* јо́ш ніко́ј; А ту́цањ што се ту́че салата, трўдна жѣна да га оли́же, да ту́че салату па да га оли́же, дѣте *he* *бїне* долизна́то, ко́са *he* му *бїне* уврѣ́на. (Се); Лѣле, каланцўрка і́ма голѣме зўбе! *Те* те *изѣде*! (Се); И на корїто не́ сме жѣна да сѣдне – *he* *бїне* дѣте рила́о; *he* *наїўни* ципѣле сѣс кал. (Су);

(11) Не мо́же да изѣде свѣ, цѣлу кокѣш'ку – *he* га *уїѣїа*. (ДБ); Сѣ да і́маш і́злаз, *he* бѣгаш. Али не́ма – да пу́штим ко́ња, *he* ни *се уїѣїа*, това́рен др́ва. (Вр); Јѣс!... Тї́ *he* *осї́анеш* бе[з] здра́вље – віка. Тї́ бр́го *he* *се загўбиши*. (Су).

С обзиром на категорије доживљеност : недоживљеност, исказивање будућних радњи је неутрално, јер „неприродно би било и диференцирање будућних радњи на доживљене и недоживљене, па је разумљиво што за будућност немамо облика у независној (реченички независној) употреби паралелних футуру као што у таквој

него она са императивом“, као у примеру: *Сїаћеш кад і́ти кажем!*, што „простиче из тога што се убеђеност говорника укључује у инваријантно значење футура, а тиме се истиче и то да се жеља или сагласност слушаоца потпуно игноришу“ (СААВЕДРА 2004: 166–167).

служби у нашем језику поред перфекта имамо аорист и имперфекат“ (Вуковић 1967: 373).⁸

2.3. Временски транспоновани футур први

Футуром првим казује се „да ће се нека радња вршити или извршити, нешто се збити или ће неко (нешто) у овоме или ономе стању бити у будућности, после времена о коме се говори, или на које се мисли“ (СТЕВАНОВИЋ 1986: 671). Уколико је поменуто време на основу којег се футурска радња дефинише као будућа смештено у прошлост, посреди је неправда, релативна употреба овога облика. У српском језику се у таквој служби футур први употребљава ради најављивања тога да ће након једнога лица наступити друго, како би и оно узело учешће у дијалогу, или пак да најави долазак следеће слике која се представља облицима презенте⁹ (ТАНАСИЋ и др. 2005: 441). У говорима највећег дела српског дијалекатског простора у начелу важи да футур први ретко подлеже временском транспоновању. Уколико и дође до његовог премештања у сферу прошлости, углавном су посреди примери исказивања једнократних прошлих акција или пак његова квалификативна употреба. Најужи ареал захватају они идиоми (о којима ће касније бити речи) у којима се футур први јавља у служби обележавања дејстава хабитуалног карактера, непознатој стандардном језику и највећем делу народних говора.

На највећем делу штокавског терена футур први функционише као облик који ретко подлеже временском транспоновању, при чему су му семантички потенцијал и домен употребе сужени. У говорима херцеговачко-крајишког дијалекта ретко се среће при обележавању прошлих радњи. Једино је у околини Зворника забележен у служби експресивнијег обележавања прошлих

⁸ Наведену особину М. Ивић објашњава чињеницом да футур први у глаголском систему српског језика функционише као типична временска категорија (Т категорија), са одсуством компоненте доживљености, динамичности радње (обележје D-), а такве јединице одликује то што се њима „време дате радње одмерава једноставно, без обавезног повезивања са неким другим моментом вршења неке друге конкретно означене акције“ (Ивић М. 1958: 146).

⁹ Као у примерима: Једном стане се цар разговарати са синовима: – Куд се то дева род с наше јабуке? – *На њо ће рећи сџарији син...*; ... Јесмо, мајко. – *На њо ће најмлађ...* (ТАНАСИЋ и др. 2005: 441).

радњи у примерима типа: Он *ће* ти на врата (*доћу*) па упíтат¹⁰ (Ђукановић 1983: 264), што одговара његовој употреби у стандардном језику. Футур први у хабитуалној служби не бележи се ни у једном херцеговачко-крајишком говору. Службу означавања прошлих понављаних радњи у овим говорима врши императив, као високофреквентна јединица (Вуковић 1938/39: 98; Петровић 1978: 138; Пижурица 1981: 214; Ђукановић 1983: 264; Драгићевић 1986: 189; Кашић 1995: 346); потом презент (Секереš 1980: 167; Пижурица 1981: 212; Ресо 2007: 256–257), са разликама у присуству или одсуству компоненти доживљености, резултативности и сл.; те историјски инфинитив, забележен у говору Лике¹¹ и Баније и Кордуна (Драгићевић 1986: 189; Петровић 1978: 136). Наративног потенцијала, као ни футура, у хабитуалној служби на херцеговачко-крајишком терену нема, а нема их ни и у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. Основна средства за обележавање овога типа значења на шумадијско-војвођанском терену јесу наративни императив и презент (Николић 1964: 367; Ивић и др. 1997: 371, 380). Футур први за прошлост у говорима Баната није редак, али сви забележени примери илуструју употребу овога облика углавном уз глаголе говорења, односно са службом помицања радње унапред, притом без напетости или драматике: Кат су дошли блíже, а цу̀к-сфíрер (= водник) *ће рећи* капетáну да се отвори вáтра (Ивић и др. 1997: 387). У служби обележавања прошлих појединачних радњи среће се и у Срему (Николић 1964: 367). На зетско-сјеничком ареалу у наративној служби претеже императив (Милетић 1940: 561; Пешикан 1965: 200; Вуловић 1969: 345; Петровић 1973: 175; Ћупић 1977: 172; Барјактаревић 1966: 137), ређе презент (Вуловић 1969: 321; Ћупић 1977: 161; Барјактаревић 1966: 123). У говорима у Црној Гори потенцијала у хабитуалној служби нема, док је у говорима тугинско-новопазарско-сјеничке зоне високофреквентан (Вељовић 2015: 507–524; 2015а: 311–322). У служби обележавања прошлих понављаних радњи футур први није бележен ни у једном зетско-сјеничком говору. На појединим тачкама територије познат је квалификативни футур типа: Та *ће* љуцкѝ свáкѝга дочѝкаѝ

¹⁰ Футуру су у овој служби синонимни перфекат, за недоживљене и императив за доживљене радње (Ђукановић 1983: 264).

¹¹ Јавља се у примерима типа: у̀спѝ у лѝнац па кѝваѝѝи, кѝваѝѝи (Драгићевић 1986: 189).

и *угд̄с̄ӣӣӣ* àkō е и сирòма (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966: 136; Ћупић 1977: 164; Божовић 2002: 114). У говору Мрковића употребљава се готово искључиво у синтаксичком индикативу. Редак је у релативној употреби, где се среће само у једној врсти типизиране временске реченице, у којој је заменљив аористом: Òна отвори́ла кáцу. *Кѣ^а-ће глѣ(ð)аӣ*, ёо с̄ира; Ўзек да òру. *Кѣ^а-ћу глѣ(ð)аӣ*, рáло-ми-је расá^ођено¹² (Вуловић 1969: 342). У источноцрногорским говорима употребљава се у сфери прошлости за исказивање радње која се догодила након неке друге прошле: Т̄и си ми, вел̄и, учини́јо штѣту – а òви *ће* њѣму *скрѣсаӣ* – није йстина (СТЕВАНОВИЋ 1933/34: 119), а исто је и у новопазарско-сјеничкој зони: Јѣдну нòј *ће* ме *изáзваӣ* прѣт кућу *пáрѣј*: „Јѣвђо, нòћас тѣ Т̄урци нà нàс“ (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966: 136) и у Мрковићима и Бјелопавлићима (Вуловић 1969: 342; Ћупић 1977: 164). За трстенички говор констатује се да употреба не одступа умногоме од стандардне, с тим да не постоји употреба футура првог за обележавање прошлости типа: *и он ће њада доћи...* За обележавање хабитуалности овде се користи императив (Јовић 1968: 207), док су футур и потенцијал непознати. Стање у већем делу говора призренско-тимочке зоне слаже се са приликама на остатку штокавштине. Императив је и овде основно средство којим се казују прошле понављане радње, а у истој служби употребљава се и наративни презент (Ћирић 1983: 105; Богдановић 1987: 251; Марковић 2000: 234). Једино је у говору Заплања забележена појава футура првог у приповедању, и то за означавање појединачних прошлих радњи (Марковић 2000: 236).

Из главнине штокавских говора фреквентношћу употребе временски транспонованог футура у хабитуалној служби издвајају се српски говори на југозападу Косова и Метохије. У целој овој области, осим у временској служби обележавања будућих радњи, бројним примерима потврђени су и наративни и итеративни футур, с тим да је футур итеративног значења фреквентнији (Младеновић 2000: 364). У горанском говору футур за прошлост потврђен је обиљем примера, и то од глагола оба вида. Најчешће се употребљава за казивање радњи које се у прошлости понављају по неком реду или обичају, али и за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на какав моменат у прошлости, а у оба рела-

¹² Судаћи по публикованом материјалу, потврде за овакву употребу нема у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта.

тивна значења футур је синониман са презентом. Исто стање, како наводи Р. Младеновић, карактерише и друге говоре на југозападу Косова и Метохије. Најзад, у говору Призренског Подгора футур за прошлост знатно је уобичајенији него у говору Подриме, у коме се у овом значењу користи потенцијал (Младеновић 2001: 498).

Футур први у служби обележавања хабитуалности на терену Сиринића потврђен је обиљем примера. Понављане радње које су се у прошлости вршиле по навици или устаљеној пракси, обичајима или каквим другим правилима утврђеним редоследом деловања у сиринићком говору, осим перфектом као универзалном и немаркираном формом, обележавају се футуром првим, наративним императивом и презентом, док потенцијал не подлеже временском транспоновању у прошлост. На основу расположиве грађе утврђене су следеће синтаксичко-семантичке и стилско-прагматичке особине временски транспонованог футура првог у сиринићком говору:

а) Глаголске радње које се обележавају футуром првим (неретко у комбинацији са изофункционалним формама) јесу оне које се карактеришу итеративношћу, прошлом понављаношћу, а које чине делове неког комплекснијег догађаја сачињеног управо од низа таквих радњи. Међусобна повезаност дејстава и узрочно-последични однос којим је утврђен њихов редослед, те њихово сукцесивно вршење условили су да се низови таквих радњи у оквирима једног ширег периода у сфери прошлости устале као пракса, као тип деловања који се понављао у различитим околностима на мање-више сличан начин. Такве радње са становишта садашњости дефинишу се као хабитуалне акције, и њих илуструју примери:

(12) Промѣну гу у кошуљу лепо. У лепоу промѣну гу промѣну. И *h[e]* *údo* да жњѣјо. И *he* *ожњѣјо*. А *he* *íonésoy* цвѣће, рáзно цвѣће, рáзно цвѣће – рúже. И *he* *íonéso* и црвѣно кóнче. И кэт *he* *се дождевúје*, *he* *гледо да нáђоy* трí струка или пѣт најѣно. Трí или пѣт мóра да бíне али на јѣно корѣнче. И кэд га нáђо тó¹, пóсле га вржo с онóј црвѣно кóнче, тѣј трí ели пѣт струка. И пóсле скупíмо онѣ¹ српóве, íли трí íли пѣт ги скупíмо, турíмо ги, вржѣмо ги сѣс сламѣно јúже, от слáме, од ^{рж}^{III}. Слáма. Сѣс тó¹ јúже увртíмо око њí тáко, и онóј цвѣће тúја. И пóслен тúја пóјоy. Пóјоy тѣј што жњѣле кэд вржúјоy. И вржѣмо и тѣјзи што трѣба да нóси, тáј промѣнѣта. Óна *he* *клѣкне* и *he* *извúче*, тáко нагóре, сѣс-све-зѣвн'у. Извúче нагóре и úзе. И дá-не-се окрѣне креј њíве. Нѣ сме да се окрѣне, сáмо прáо да глѣда дѣ *he* *úде*.

И ми по њу. Ё, кад идемо по њу, нико¹ *ће* не *среџиноу* – жене, мужи, деца, па *ће* *викоу* по њу: „Ау (како гу име)! Ёте га јено-куче, *ће* те довати! Ёте га јен-миш на глау!“ Да се обрне. Али она не се окрѣћа. Зашто она знае тој што не треба да се окрене. Тó[j]е обичај. Коба¹аги нешто да не се окрѣћа. За берѣћет нешто, не-знам. *А, *а! Тóј биле нај радóсни кэ^т *ће* се *дожњевује*; *Те* гу *узоу* и *ће* гу *вóдиу* на вóду. И кат побѣгла и кат сэс убао, на вóду се водила снаша обавѣзно. Па гу вóди дѣвер, деверовица. И пóсле дѣвер је тóри прстен тáмо кад је изведе на вóду, на чéшму. *Те* је *даде* бокáле у рúке, вóду, и *ће* је *иури* прстен на рúку. И она гу даде дár. Даде *ће*бе, даде маицу, даде дáрр девѣру. А он прстен *ће* је *иури* на рúку; лазáрке *ће* *идоу* у шóму, никóу грањку *ће* *узоу* и *ће* *увржоу* на плѣћи и *ће* *донесоу* дррва тóјка дé *ће* се *кииу* лазáрке; кэ^т се раскíту *ће* се *раси́ромѣну*, *ће* се *и́ребучоу* и *ће* *вечероу*; домаћица *ће* *си́раи* рúчак. (Се).¹³

Да је посреди извесним законитостима дефинисан поступак, односно да су се футуром обележене радње у прошлости вршиле по јасно утврђеним правилима, често се наговештава и тиме што је читав исказ тако интониран, те неретко започиње конструкцијама типа „овако је то било“, „овако се то радило“ и сл.:

(13) Како се помагале? Овако: ако нóсим сéно јá дэнáске, а он – мóжда не му је зóр – *ће* *дое* да ми *иомóгне*, да ми нóси сéно сэс кра́ве. Тáко се помагале. Макар снопóве, макар *ће* вршим, они *ће* *доу* да ми *иомóгну*. Тáко се помагало. Па јóтре дэн, па он *ће*, па јá *њему* *ће* *иомóгнем*. Помагало се náпре. (ДБ); Губри́ла се овако: трла се турáле, óвце на бачíло. Бачíло *ће* *исѣериу* гóре, *ће* *наи́рају* от прúће, заградиу от прúће. Насéчоу прúће и уплѣтоу. Од лéске. И напáрају бачíло тóја. И тóј излéне бачи́ца; Чени́ца от слáме, она овако. Тóј за ве́ење је. Кóј имáа машíне, али náпре немáло нíко¹. Немáле ве́алице. Ѐ смо, имáла лопáга дрвéна, ка сéг овéј лопáте желéзне, тáј била дррвéна. Се скúпи кúпэ и жéна јéна *ће*, или мóж, бíло кóј, кóј мóжоу, кóј су тóја, *наи́не* јéну пачáвру на гла́ву, врѣћу, па да не му пáда на њéга плéва. И тáј тáмо што *ће* *одми́та*. Јен одовóда мéта, кад дóва вѣтар, сáмо чéка да дóва. Сéвер. Вíкоу: „Дóни, севéре!“ И *ће* *мéи́не* нагóре, а ка отúд кúп да пáда. А тáј тáмо што чéка, па она мéтлу у рúке, па тóј слáму гу одми́та, одми́та тáмо. И тáко кúп се одвéе – пчени́ца, óвас, рж,

¹³ Издвојени примери дати су ради илустрације појединачних елемената синтаксичко-семантичке структуре, при чему су одабирани они код којих је издвојена особина наглашеније присутна. Подразумева се, међутим, да се сви значењски елементи о којима *ће* бити речи јављају здружено и мање-више заједно активирају увек када се употреби овај облик.

свѣ. Тако се одвѣе и се сабѣре онó', пот кра́' сѣс решѣто. Сѣс решѣто очилíмо. И скупíмо. (Се).

б) Морфолошких ограничења при употреби футура у овој служби нема – њиме се обележавају прошла дејства неререференцијалног типа од глагола оба вида, мада су свршени глаголи (14) у предикатима чешће бележени од несвршених (15):

(14) Па дѣвер сѣ[с] снáшу, деверíца, младожѣња íсто. И кэд гу скíну, тѹ́жа привѣду нѣко мáло дѣте, па она му даде наконѣчиће. И га пољуби. И пóсле мѣта. *Ће да́де* свекр́ва сíто. У сíто чени́ца, па мѣта. (ДБ); *Ће свáру* тај кукурúс, кужл́иче, па и тóј давáле. (Се); Па вíкоу – мѣтоу́ онéј обрúче от кáце. *Ће сѣ́анемо да вечерáмо*, оно нѣма нí свѣ́тло нí нíшта, та́ко никóу глáвњу *ће сѣ́áју*, немáло ка сѣ́г*. Чѣек трѣба да се замíсли штó бíло тѣда – ѹ́гањ или борíна. Па вíка, *ће сѣ́áноу* мáло да вечерóу, óне, вíка, мѣ́таw ги тѣ́ обрúче от кáце на њí. Сѣ́г, на прíмер, чѣек да ги верúје њíма свѣ. (Бе).

(15) Снáша пр́ву годíну е́те та́ко бíло. Да се дíне рáно ујúтру, да наклáде ѹ́гњ у о́цак, помѣте ку́ћу, донесе́ во́ду. И пóсле како-кóј се дíне да ги посíпе да се омíјоу́. Ги да́де пѣшкíр да се обрíшу. Пóсле кэт се рúча со́уру да ги обрне да рúчоу́, да ги принесе́ да се је́де. Рúчоу́ па да ги сáбере пóсле от со́уре, да опѣре судóве. *Ће и́лѣ́ше*. (ГБ); Смо ора́ле чíм се мíчи сњѣк, сíнко. Се ора́ло. Вíкоу – у Сѣ́чко. Бабíне прíче, па и ја да прíчам. *Ће нóсиу́ да и́родáо ѹ́вас, ће нóсиу́ да и́родáо* да ўзоу́ колóмбоћ. (Се).

в) Временски транспоновани футур први у овом говору не употребљава се самостално, већ редовно у комбинацији са осталим формама, у првом реду због тога што не поседује могућност самосталног временског обележавања радњи. Претериталност се стога препознаје на основу целокупног ширег (изван)језичког контекста (16), или се футурске и друге изофункционалне форме уводе облицима перфекта, којима се дефинише временска линија на коју се смештају потоње радње (17), којем се неретко придружују и друга језичка средствима у служби темпоралних детерминатора (18):

(16) Отíне сѣс никó'ега пријатѣља. И та́мо збóру. И *ће и́и́ша*: „Тí имаш ћерку за уда́дбу, ја íмам сíна за женѣдбу. Ѐ – да бинемо пријатѣљи. О́ћу да ти ўзем ћерку.“ Ако се он слóжи, он му рѣкне. И збóру тíја ка[д] да до́ђо пријатѣљи да се зговóру. И дево́јке кáже ѹ́тац. Ё, мóра он да је кáже да ће гу да́де. Ё, тóј пó слáбо з́нам, тíке како ми причáле.

Јес. (Се); Колóмбоџ се бéре око светóга Тóме. Сэс тálке смо га сéкље. *Ће донесéмо* дóма. Смо л'уштíл'е. А кáко! (Шт);

(17) А, носíја домаћин. Зборéја. *Ће* úзе у нару́че дррва и бањак^x и домаћница кóја је, отвóри му врáта. На Бањи вéчер. И столице што íма, свé ги сакрíјоу у кућу. И óн вíка на врáта: „Отвóри ми!“ А домаћница му вíка: „Кáкво је вр'џме?“ А óн вíка: „На свечíју кућу ведрíна, на нáшу облечíна.“ До трí-пут; Тóј стáро нáпре. Црцáлке прáјле од бóз°. Унутра шупльо, јес, овáко, што црцкоу сэс во́ду. И тóј се црцáле сэс тéј црцáлке. Сэс котличíџе во́ду јéн на другóга. Свéџе се окуйóу, сáл во́да *џе бíноу*. (Се); Гúвно имáло, ете-туј у двóр. *Ће учúкоу* стóжер, па вржéмо кóња сэс конóпац, јúже, па тéрај кóња, кóњ íде. Рíпа и се врши. Мí смо мешáље. (Шт); Кэт се заврши жéтва, богобрáду смо носíл'е. Остáјмо мáло жíто и тóј пóсл'е извучéмо и накитíмо цвѣџе. Извучéмо, донесéмо, остáјмо. У áмбар *џе шурíмо*. Седѣла од јéно за дру́го. Од овéјзи годíне, бíџи, седéла за догодíне. И јóпе тáко. (Су);

(18) Спремáло се нáпре. И л'џпо бíло, валá. Весѣло бíло. *Ће* ги *ува́шу* врапчíџе. *Ће шурóу* л'џсе, *џе ба́цоу* жíто, па *џе ува́шу* врапчíџе. Прво да се изéде од врáпче мџсо. Да бíнеш лóк, вíка, ка врáпче, да мóже да лéтиш, да рáдиш свé. (Се); Љúди се лечíле нáпре ника́ко! Сэс тра́џке, сэ[с] жџне, сэ[с] жáрље гáси. Нíшта не помогáло. Умирáле щúди. Па и сáг^кíсто умíроу щúди. Умирáле пó вíше него сáге. Дѣцу *џе рóдиш* десетíну, *не џе осíбноу* двé-три. А сáге – тé вакcíне, тé овó... (ГБ); Немáло нáпре кáфа да се пíје. Ракíју домаћин кóј пíја, *џе шóи'е* по јéну чáшу. (Се).

г) Вишкратност је семантичка одлика која се нужно активира при употреби футура у сфери прошлости, те стога овај облик обично не захтева додатна средства којима се она обележава (19), мада има и примера где се уз предикате у футуру јављају детерминатори прилошког типа (прилози, предлошко-падежне конструкције, временске реченице), којима се упућује на хабитуалност прошлих дејстава, односно којима се реферише на карактер понављања у смислу прецизнијег дефинисања ужег временског опсега или карактера понављања у смислу редовности, учесталости и сл. (20):

(19) Тóј турíмо. И нóси девóјка. Бíло кóа девóјка, кóа не се удáла. Обучéна у старомóдно тéше. *Ће џу́шш* до дóма. (Вр); Па íма дру́ге жџне што ка *џе* му *зачíну* тóј, *џе* му *гáсу* жáрље. (Бе); Богобрáду смо носíле. Српóви. Вíше смо дожњéле и узвучéмо по трí корењчéта

да је у јено семе, по три што никне, тој смо збирале и богобраду нажитимо сас цвѣће. Српове *ће накийи́мо*, *вржѣмо* с тѣј слámке никóлко. Што смо остајле жíто. (Се); Пона́пре – свѣ мóкри. Кэт *h[e]* *идѣмо*, бóжем девојчи́ћи искочи́мо – вода бíстра, свѣ *ће* не *найра́ву* мómци, дечурли́ја, са́мо вода. Сви́. Дѣ на́ђоў. Тí мiслиш гледáле ва́ко? Од виру́и. Напу́ни црца́лку, са́л пѣсак пу́на гла́ва! (Шт);

(20) И тако онодиле. Чѣкоў да се донесе на коња товар, сто кила жíто. И вај, ете врагэ, никој-пу́т *ће о́сѣај* коња ва́мо прет капи́у и *ће улѣне*. (Бе); Јутре дѣн кэт се дíне, снаша се обуче у друго одѣло и гу извѣдоў на воду. У ношњу лепо се обуче. А извѣде гу па неки други ако не дѣвер, што бија дѣвер тэд^т, па други. Їли зѣт níки, и́ли жѣнска сас њу́. И воду гу на воду. Она нóси, тэд^т носíле крчáзе, сэг нóсу бокáле. Їдо та́мо на ре́ку, напу́ну, пѣвоў, весѣлу се, и́гру. И по́сле *ће донесе* воду, *ће йомѣ́ше* кúћу. (ДБ); Знám као дѣте, у јѣсен кэт *ће чени́цу да се'ѣмо*, *ће закóльоў* по никóје пíле, кокóшка, што íма; За Видóвдѣн тој девојке на́пре и́шле на р'ѣку. На Видóвдѣн *ће ўзо* на́пре да плѣто, да вѣзо и *ће ош́иноў* над ре́ку прет слúнце. Да не́ ги огрѣ́је слúнце. И *ће и́рићоў*: „Ка вода што тече б́рго, та́ко и ја да рабóтам б́рго!“; *Їе се скúйу на Прóчку*. Па свира́јче свирѣле. (Се).

д) Основна синтаксичко-семантичка одлика футура првог у основној служби јесте обележавање радње која ће уследити након момента говора или пак неке друге радње (прошле или будуће). Ову особину свога семантизма футур први задржава и као транспонована јединица. Када год се у приповедању јави потреба да се обележи хабитуалност, готово увек је посреди више прошлих радњи – футур у низовима или комбинован са другим (синонимним) глаголским облицима. У погледу опсега, количине времена које захвата, сфера прошлости знатно је комплекснија од остале две. У односу на садашњост, која је мање-више ограничена на моменте говора или пак ширу садашњост, и будућност, где се налазе дејства чије је вршење хипотетичко, прошлост садржи радње као реалне, довршене чињенице које су похрањене у искуству, памћењу говорног лица које их је лично доживело или на какав други начин о њима сазнало. Будући таква, прошлост омогућава, или, тачније, захтева прецизније временско нијансирање, слагање претериталних радњи на оси прошлости, и то тако да се јасније укаже на њихов редослед, узрочно-последични и хронолошки однос (степен удаљености) који се успоставља међу њима или у односу на

садашње време, у коме тече приповедање. Стога је особина футура да радњу самостално (без учешћа других језичких маркера) обележи као постериорну у односу на претходну врло важан чинилац који је, сматрамо, могао мотивисати (или пак потпомогнути) развитак хабитуалне семантике. Семантика сукцесивности, временске прогресије је, дакле, код футура наглашенија него код осталих изофункционалних јединица. Да се футуром првим остварује временска парцелација, а тиме и померање радње унапред, те, најзад, распоређивање радњи и успостављање односа антериорности или постериорности, види се из примера:

(21) Код нас на гúвно сáмо на Бањи вéчер смо íшле. Напре. Свé се сакúпи. Па *he* домаћин, на тáнур свé *насíáьa*: погáче, коláчи, зельáник, ченица, вíно, жáрље, свé да се кадíмо тáмо. Свéђа се пáли на стóжэр де се врши. На стóжэр се запáли свéђа. На стóжэр се држи онáј тáнур; Кэт *he* *дођéмо*, на врáта не пúшћа газдарица. „Кáко је врéме?“, пíта домаћица. *Те одговáра*: „Свúда је ведрíна, на нáшу кúћу облачíна“. Три пúта тó. И кэт *he* тó да урáдиу, отвóри му врáта и уђéмо свí. И пóсле поседáмо, па ти опáнке, нáпре бíло на зéмљу. Па свí *héмо* на столице. И *he* *фр'ьиу* опáнке свí. Чíе *he*, кэд ги мéтнеш, да *осíáноу* на лице, чíе *he* наопáко. Ако наопáко остáле, нíје дóбро. (ДБ); За Васиљíцу смо прáјле бареницу. Домаћица *he* *изнéсе* тепсíу пúну и *he* *мáши* тáмо креј планине. Кáже: „Овóј нека ти бíне тéбе!“ Око стóке вíка, за мéчке. Тóј за мéчке. „Овóј нека ти бíне за цéлу годíну!“, вíка. (Ја); Нé се зборéло да видéа, а да учинувáле људíма штéту, се зборéло. Ако срéтноу човéка нéшто да íде у нóћ, нíгде га турија пúт да íде, и óне ако га срéтноу, *he* га *завéдow* нíгде: „Ајде овáмо, ајде овáмо!“ Он *he* *íде* по њí, а óни пóсле га мéтноу нíгде. И он нерасвéшћен до дэн. Кэт *he* *йройóюу* петлóви, тэд – вíка – он се расвéсти; Посéје се кэт се сéје колóмбоћ. Узóро и пóсле жéне покóпоу тúј нíкву што *he* *сéјоу* конóплe. И лéпо, сítно зарáвњу, па пóсле мéтов, íсто ка колóмбоћ га сéјо. Свé онó' сéме тóјэ конóплe посéјоу и сэз гребúље га завлáчиу. Свé лéпо. Ё, *he* *дóе* рэд да нíкне. Óно нíкне лéпо, мирíши вíше – тé тó[j] је! Лéп мíрис íма. И га оплéвиу, му мичúјоу тé' трафке проз њéга. Кэт се оплéви, óно рáсте висóко; Íма нéшто тó'. Íма. Штó се прáјло? *Те йóчноw* тéмель, *he* *кóйow*. На свá четíри *hóшка he* *учúкоу* дрво и цвéће *he* *шúру*, и по íено шíше вóду. Вóда о' чéшме. Сáмо што је, кэт *he* *йренóћи* у тéј' темéље, ál *he* *бíне* пúно свé, тéј шишíћи вóда. Ако је пúно, мéсто је зрáво да се прáи. Ёте тóј. Тó' бíло. И остáноw тíја шишíћи тúј, у темéље. И пáре стáре турáле у тéмель кэт се пóчне кúћа; Дрúги верúјо. Óни

кобајаги се діно па... Имало понáпре. Ёте, сэм бíла дѣте. Јена-жѣна ѓвде у сéло бíла удáта, а тáмо óно – вúци ги на пúт – бíла бóлна о[д] тебeцé. Девóјка. И тáко се удáла. И нé живéла нí годíну, умр́ла де се удáла. А лѣпа свáдба, вíка, ги бíла. Гочѣви нáпре лупáле. И кад умр́рла, óна се дизáла у ноћ и íшла от кúћу на кúћу и изнесувáла сóвру, судóве *ће скúи* па на сóвру па *ће иúри* тúја, нарѣди – á лéба по дворóве, á ведрице што мúзле крáве, á *ће изнése*; Сé понáпре, кáдэ, увѣчер већíна бегáле. Нé сас убáо. Девóјка побѣгне. Родитéље – нé! Óна отíдне увѣчер. Јúтре дón гу вóду на вóду. Промѣну гу у овáкво кошúльче шарѣно, и у овúј сукну вунѣну. И на вóду кэ^т *ће извѣду*, ћеркíцо, цéло сéло íде по нú. Бíло лѣпо. „Ајде, снáша *ћ[e]* íде на вóду, ај снáша *ћ[e]* íде на вóду.“ И мí свí *ћ[e]* идéмо да видíмо снáшу. И óна мѣта јабúку пóсле, кэ^т се врати од вóде мѣта јабúку у двóрр. Натúроу пáре у нú. Набóдоу жельéзне пáре у јабúку. У сíто изнése је свекр́ва ченицу, бомбóне, карамéле. Заíгроу лéкац јено-кóло пот сíто, и пóсле снáша мѣта. Мѣта јабúку. (Се); Сэс мáју се сíри. Понáпре сэ[с] сирíште. Тóј сирíште је óдэ кóзе, јáре мíцко. Нѣе мíцко. *Ће закóл* ’оу јарíће, *ће закóл* ’оу јагáнце. Мóже и сисáнче, мóже и да пáсе. Мóже. Óно íма грумéњи, сéру унúтра. íма грумéњи. Па онóј пóсл’е *ће* га *измíјо* бачíце. Га *измíјоу* онóј сирíште л’éпо по тойцке груменчíће, га *измíјоу* жéне, па га покíсно у врúћу вóду. Двá пúт, трí пúт, кáко кóму вал’а, јер тóј не мóже да се чúва млóго. Сирíште сушíље па га пóсл’е, *ће* га *иокíсноу* кэд ги вал’áло. А тáко да се íде на сýо, нѣће; Колпíту – *ће расíтегнéмо* кóре. Понáпре смо сталáле мáсло и пóсл’е тепсíу; сэм íшла по болнíце. *Ће се скúиу* тéј сѣстре. И лакрдишујéмо. Мí дрúкше, а óни дрúкше завр́хоу; Кэ^т се дóђе ис цр́кве, у нáвви *ће* га *сíájмо*, па се искр́ши. (Шт).

ђ) У основној или модалној служби футур први неретко садржи и значењску нијансу блаже или јаче изражене заповести, жеље, инструкције. Говорно лице које каже, на пример: То *ћеш да узмеш* и *да вратиши* одмах, слушаоцу жели да пренесе информацију о нужности извршења предикатске радње – обележено дејство мора бити извршено онако како говорник у свом исказу каже. Управо та семантика неретко је присутна и при обележавању хабитуалних дејстава, при чијем обликовању, будући да се (у домену прошлости у коју се говорник преноси) схватају као правило, услов, односно нужност,¹⁴ футур има значајну улогу:

¹⁴ И у временски транспонованој служби и у модалној футуру првом синониман је императив, коме је ова семантика примарно значењско обележје.

(22) *ће улéнеш у црквѝцу, ће уйáлиши свéјђу за зрáвље, ће тѝурѝши пáре за зрáвље, íма икóне свакојáке. Ће дарúјеш свéце. (Се); За зѝму ће осол'íмо. Мѝсец се сýши, па и више, бићѝи. Омѝе се кэд је сýв. Оцéди се. Јúтре дэн осол'íмо га, лóнац, кáца, осол'íмо га л'эпо, да је слán. Кэд је слán он ужúти, а кэд нэе пресóлак дóбар, не мóже да бѝне. (Шт); Па чека рúчек да је донесу. Ако нé је донесу, ће тѝрѝи. (ДБ).*

Сваки од футура у наведеним примерима могао би се заменити наративним презентом у облику *мора / тѝреба* + глагол (*мора да (се) / тѝреба да (се)оде, однесе, уради* и сл.) или перфектом *морало је / тѝребало је*. Често се са оваквим облицима презента футур први комбинује на блиском одстојању, при чему су форме међусобно заменљиве:

(23) *И пóсле ће оѝѝиноу овѝја, óтац дóма ће кáже свѝма кóу девојку му тражѝја. И он, сѝн, мóра да ћúти. Штó рéкне óтац.(Се).*

е) Пренесен у прошлу временску сферу футур први наступа као маркирана јединица. Имајући у виду да свака јединица онда када се употреби у служби која јој није примарна постаје обележена, сви временски транспоновани облици у сфери прошлости функционишу као јединице које се одликују стилогеношћу. Насупрот перфекту, којим се са неутралног становишта приповеда о прошлим радњама, футур први осим што исказана дејства обележава као прошла (хабитуална), на плану нарације активира компоненту носталгичности, евокативности, стога посебно погодује казивању које је емотивно, носталгично интонирано и експресивно обојено. Говорник који прича о прошлим временима и догађајима похрањеним у (лепом) сећању и памћењу, не жели да слушаоцу фактографски пренесе информацију већ да путем уживљавања оживи прошле догађаје, облике понашања и личности који су део тога времена.¹⁵ Сви примери са футуром садрже ову стилску компоненту:

(24) *Смо имáле' кáкве волóве! Л'эпе смо имáл'е, дýшо! Кá ће ис пасѝште за њѝву волóви! Па смо ги ранил'е сэс трáву, смо брál'е по мéјђе. Рѝка, се сѝл' и в'óл! И кэт ће доћéмо мѝ – одмá на рúчак*

¹⁵ У овом погледу футур први показује сличност са наративним потенцијалом, који се такође употребљава са циљем постизања евокативности и експресивности (о томе детаљније у: Ивић М. 2008: 37–56; Ашић 2007: 137–150; Вељовић 2015а: 311–322).

право. (Шт); На Петро́ўдэн чува́мо, свети-Пётар... Има́ло пона́пре, ж'ими-ти́, а сѐг... На Петро́ўдэн смо кла́ле и тѐд жага́ње. Смо кла́ле жага́ње. Смо пра́гле онѐј варѐно сирѐње. Од бачи́ла смо и́шле. *Ѕ[e] идемо да узѐмо ја́гње. Ѕе зақѝе свѝкар па ље га донесѐмо па пра́јмо чѝрбе. Јѐно, дру́го. Пржѝмо. По́ ви́ше смо је́ле пржѝно. Нѐсмо пе́кле, нѐсмо зна́ле, Ви́цке, да печѝмо ме́со, не́го... Ти́гѝ воли́кви ка ка́зѝн. Напу́ни га с ме́со, испрж'и га. Па и сирѐње и ме́со. Ма́сло по́ ви́ше, па ма́цај. И та́ко смо пра́гле. (Шт).*

ж) Наративни футур први ретко се среће самостално употребљен. Осим са перфектом – који има службу помоћног језичког средства које на најопштији начин дефинише радње као прошле и има улогу увођења дејстава спецификованије семантике, односно стварања темпоралног фона на који се смештају оделите радње исказане осталим облицима (који углавном немају могућност самосталног темпоралног одређења) – футур први у сиринићком говору комбинује се у ширим наративним одсецима и са императивом и презентом. Сви наведени облици могу бити употребљени у служби исказивања хабитуалних дејстава. Варирање на нивоу текста, односно смењивање изофункционалних јединица мотивисано је у првом реду разлозима стилске природе. Свака од јединица садржи неку од стилских компоненти која је диференцијална у односу на ону другу, док на значењском плану углавном нема померања онда када се јединице међусобно замене. Улога футура првог у оваквом наративном типу дискурса јесте превасходно да обележи радње хабитуалног карактера и то тако што се њиме, наглашеније него осталим облицима, указује на временски однос међу обележеним дејствима. Овим обликом исказују се радње које су постериорне у односу на претходне, што доводи до тога да се наративни ток помера напред, а догађајни след приказује у прогресивном току. Често се бележи и у низовима и тада су у питању сукцесивне радње са утврђеним редоследом вршења. Императивом се, с друге стране, указује на динамичност, дужину трајања и интензитет обележених дејстава, што је његова основна семантичко-стилистичка компонента. Код футура првог то значење није присутно, о чему сведочи и то да су удвојене форме глагола (нпр. *цѝѝај, ўдри, цѝѝај, ўдри*) бележене само у облицима императива, не и футура. Најзад, наративним презентом обележавају се како радње које су сукцесивне тако и оне које су симултане, напоредне, једне у односу на другу.

Овај облик долази најчешће у приповедању које је мирнијег тона, а слике које се њиме обликују углавном су статичне. У односу на футур први, презент је економичније језичко средство. Како се облици међусобно комбинују види се из примера:

(25) И српове стаиш у туј богубраду. И тој цвѣће донесеш дома. И идеш по пугу. А кој те сретне, ти вика: „Миш, миш!“ Да те насмијоу. А ти мора да ћутиш од њиве до дома док дођеш. Кэт *ће* гу *сиџавиш* у амбар, у жито, туј богубраду, и тэт после збориш. (ДБ); Кэт *ће* би́не свети Пётар, Тодори́ца. Има тој црквиче, на јену висину тамо, се зове Бити́ња тој село. И та́дэ нѝ узима́мо нешто да сече́мо сџ[с] сечи́во, нѝ па гу помења́мо зми́ју ника́ко. (Се); Прайла сџм црепу́љу као дѣте. *Ће ои́шнѣмо*, *ће се извр́жоу* ж'ѣне, по ма́ло зѣвње да донесо́у, па *ће узавр́јоу* во́ду, па *ће љо́џариш* туј зѣвњу, па и от коно́плѣ имало, имало, кучи́ста се зва́ле. Па *ће љу́риш* кучи́ста прос тој бла́то све. Па гази сџс но́ге, гази, гази! Тѣшко би́ло док се напра́и до́бро да се ура́ди црепу́ља. После сџс ру́ке као тѣсто га напра́и та́ко, па после га расте́ра, расте́ра, расте́ра. После завѝја га, завѝја нао́қло та́ко свѣ. И после у тој се пѣкло ле́ба. (Ја); На Петро́удѣн чувáмо, свети-Пётар... Имáло пона́пре, ж'ими-ти́, а сџг... На Петро́удѣн смо кла́ле и тѣд жагáнце. Смо кла́ле жагáнце. Смо пра́јле оно́ј варѣно сирѣње. Од бачи́ла смо и́шле. *Ћ[е]идемо да узѣмо* јагње. *Ће закрѣ* свѣкар па *ће* га донесѣмо па пра́јмо чо́рбе. Јѣно, дру́го. Пржѝмо. По ви́ше смо јеле пржѣно. Нѣсмо пѣкле, нѣсмо зна́ле, Ви́цке, да пѣѣмо мѣсо, не́го... Тѝгѣн воли́кви ка ка́зѣн. Напу́ни га с мѣсо, испрѣж'и га. Па и сирѣње и мѣсо. Ма́сло по ви́ше, па маца́ј. И та́ко смо пра́јле. (Шт); Имáла игра́нка. Овде не́, а до́ле ку^т цркву се скү́пи наро́д и игроу́. Јѣни игроу́, јѣни чи́ниу́ муáбет. А ти́ја млади́... Овѣј горáнке сурл'е, и ѣни *ће сви́риш*. Ишл'е у Попо́уце. До́жоу у на́с, идоу́ сви́ до́л'е, до́жоу у Попо́уце, сви́риш ку^т цркве; Узем ле́ба. Узем покривáло. Јутре дѣн до́жем. Они дво́јца сѣчоу сџ[с] ша́ру, ја по н'ѝ цепа́ј, удри, цепа́ј, удри! Увѣчер кэт *ће ба́цимо* рабо́ту, *ће се вра́и́мо*, *ће сме́ири́мо*. Сџм ицепа́ја др́ва свѣ! (Шт).

Све наведене одлике футура првог издвојене су на основу критеријума доминантног присуства једне од компоненти, с тим да се наведени типови само условно дефинишу будући да се семантичка својства о којима је било речи активирају мање-више истовремено увек када се употреби овај облик.

Најзад, у односу на компоненту доживљености/недоживљености обележених дејстава футур први не поседује маркираност јер се бележи и онда када се приповеда о радњама које су из домена

узео функцију и значење презента за прошлост“, а „преузимање почива на презентском облику у футуру и релативској употреби оба глаголска облика када казују прошлост“ (Младеновић 2001: 498–499). Наведено становиште упућује на то да је процес у највећој мери унутарсистемске природе, настао у резултату морфолошких промена. На сличан начин објашњава се његова појава и у генетски и типолошки сродним македонским говорима, где се поновљивост радње исказује на сличан начин као и у нашем ареалу – императивом, коме претходи глагол *чини*, којим се истиче обичност, поновљивост радње (тој *чини дојди, јади* и пак *излези*); потом помоћу презента свршених глагола (Он обично *дође*, па опет *оде*), који данас познају македонски источни говори; у западном наречју презент је потиснут конструкцијама са *ке*, које представљају нов начин исказивања поновљивости: тој *ке дојде, ке јаде* и пак *ке излезе* (Конески 1966: 150),¹⁶ а које одговарају нашем футуру првом. Б. Конески ову појаву такође објашњава морфофонолошким разлозима. Наиме, после преношења акцента у аористу, у западном наречју македонског језика облици презента у конструкцијама као *шој дојде* и сл. постајали су хомонимни са облицима аориста, што је задрало у изразитост казивања, те су се зато конструкције са *ке* прошириле и на те контексте (Конески 1966: 149–150). Ова појава је већ имала упориште у систему јер се футур већ могао употребљавати у сфери прошлости за обележавање појединачне радње која је следила након неке друге прошле, у односу на коју се посматрала као будућа. Потом се ово специјализовало као хабитуална конструкција (Конески 1966: 171). Партикула *ке* у њеном саставу у македонском остатак је 3. л. јд. презента помоћног глагола *хѣѣти, од којег се раније градио футур у саставу са инфинитивом. Употреба *хѣѣти (*хотѣти) у својству помоћног глагола за образовање футура представља особину коју су јужнословенски језици (бугарски, македонски, српски/српскохрватски) примили из несловенских балканских језика. Међутим, утицај несловенских балканских језика није се ограничио само на начин грађења футура помоћу глагола *хѣѣти. Он је дошао до изражаја и у развоју

¹⁶ Исто наводи и З. Тополињска: „За изражување на кратноста во минато-то (освен имперфектот) служи и перфистичната конструкција: оператор *ке* + форми на имперфектот од свршени глаголи, сп. на пр.: Само од време навреме *ке љкнеше* понекоја пушка“ (Тополињска 2009: 231).

поменуте нове хабитуалне конструкције с тим глаголом, у тзв. футуру за прошлост (уп. мак. *ке дојдеше*, буг. *щеше да дойде*, српс. (у говорима у Црној Гори) *ићаше доћи* и сл.), *оћаше да дође* у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије. Ова конструкција, како наводи Б. Конески, пренета је из балканских несловенских језика: уп. грч. *θαέδεναι* = мак. *ке врзев*; арум. *va-smăcam* = мак. *ке (да) јадев*; алб. *dotë këndojsha* = мак. *ке (да) њеев* (Конески 1966: 171–172). Наведена интерпретација указује на балканистички аспект који је у основи образовања хабитуалног футура, што је у сваком од језика понаособ подржано и унутарјезичким разлозима, односно настаје као резултат еволутивног развоја (који се у поменутим језицима одвија у истом смеру) изазваних померања на фонолошком, морфолошком, те, у крајњем исходу, на синтаксичком плану. В. Малцијева наводи да се на сличан начин футур у хабитуалној служби развио и у бугарском језику, у примерима типа: И така всеки ден *ще мине, ще позвѣни, ще се обади* vs минеше, позвѣнеше, обадеше се (Малцијева 2009: 116).

Сродни претходнима јесу и примери употребе футура првог у квалификативној служби у сиринићком говору, с тим да они нису ограничени на прошлост и дисквалификовани као поновљиви, већ, поставши стално својство субјекта, актуелни, поновљиви у сваком времену. У функцији исказивања прошлих понављаних радњи футур се обично јавља када треба да обележи какве поступке који су се у прошлости понављали, и који могу бити актуелни и у садашњем времену, те су као такви уочени као типични (и то најчешће за одређену личност о којој је реч). Посреди је, наиме, квалификативни футур, често употребљаван у савременом српском језику приликом предочавања поступака типичних за личност која је тема разговора, а познат је и бугарском језику. М. Ивић наводи примере оваквог футура у обама језицима: „*той е такъв човек: сутрин ЩТЕ СТАНЕ, ЩТЕ ЗАКУСИ – њо је њакав човек: изјуџра ЂЕ ДА УСТАНЕ, нешџо ЂЕ ДА ПРЕЗАЛОГАЈИ...*“ (Ивић М. 2008: 65).¹⁷ У овој синтаксичко-семантичкој служби у употреби су гла-

¹⁷ За указивање на радњу која се понављала, како наводи М. Ивић, у македонском постоје две граматичке солуције. Прва подразумева информисање о времену посебном језичком јединицом одговарајућим обликом глагола *чини*, док је лексички податак о радњи исказан обликом императива одговарајућег глагола (уп. *џој чини: дојди, најолни ја џорбаџа...* / *џој чинел: дојди, најолни ја џорбаџа...* / *џој ке чини: дојди, најолни ја џорбаџа...* и сл. у смислу „он има обичај

голи свршенога вида, а према М. Ивић, футуру се овде приписује и прошла и садашња и будућа временска вредност (Ивић М. 2008: 65). Поводом последње наведене тврдње, С. Танасић истиче да „треба ипак говорити о посебном фокусирању чињенице да ће се, с обзиром на то да постоји као перманентно својство, то што је речено испољавати на плану будућности. Нечија садашња особина може се изнети „предочавањем поступака које он чини, које би учинио, које ће учинити“ (Танасић и др. 2005: 436–437).

(26) Дóбро се опрајсмо. Дџца ми порастóше, чувáл’е стóку. Тáj нај стáра ћџрка ми се зóве Вел’ика. Óна ка *ће* ми *чу́ва* óвце – *и́ њл’џи́е*, *и́ њрџде*, *и́ ће* кудџљу, *и́ мавáљу*. И кэ[д] *ће* *вџкне* да *и́џва*, онóј стáдо по њу́, свџ јагáнци, јаловџња и кучџићи по њу́. Сџјско сáбрáла, јагáнци. Óна се удáде јóш у заедџнцу смо бџл’е сáз девџра. (Су); Снáша, ^уџна рабџта – *ће* *и́очџсџи*, *ће* *онџди*. Ал’и мóа жџна бџла – рабџтна бџла млóго. Óна ми причáла мџне, јá сэм и́шо по рабџте. Дџнџс рџди, ју́тре дџн на н’џву. Јá нџ сэм гу терáа, јá нџ сэм бџја кот ку́ће. (Ви).

Сродне радњама квалификативног карактера јесу и оне које су садржане у текстовима процедуралног типа. Будући да футур и у основној и у секундарној служби задржава модално значење исказивања заповести, жеље, могућности, његова примена честа је у дискурсима којима се саопштава процес, тачан редослед радњи које се предузимају приликом обављања неког посла, било да је реч о ритуалу, пољопривредним и другим радовима, рецепту за припрему јела, изради неког предмета и сл. То су текстови инструкторног типа:

(27) И српóве стáиш у ту́ј богубра́ду. И то́ј цвџће донџсеш дџма. И и́деш по пу́ту. А кóј те срџтне, ти вџка: „Мџш, мџш!“ Да те насмџјоу́. А тџ мóра да ћу́тиш од њџве до дџма док до́ђеш. Кэт *ће* гу *сџáвши* у áмбар, у жџто, ту́ј богубра́ду, и тџт пóсле збóриш. (ДБ); Сэс ру́ку да мџшаш сирџње док ти се смлáчи. Кэт се смлáчи, *ће* га истáиш и *ће* ти *засџáне*. Али *ће* га *измџвши* лџпо, *ће* га *исџи́ниш*, да ти бџне; *ће*

да дође, да напуни торбу...“ итд.). Друга се своди на употребу футурског облика, како за садашњост (обичан футур; уп. *и́ој ке дојде, ке ја најо́лни и́орбаи́а*... и сл.) тако и за прошлост (тзв. „прошли футур“; уп. *и́ој ке дојдеше, ке ја најо́лне-шеи́орбаи́а* и сл.). Што се будућности тиче, њу и у македноском, као и у већини других словенских језика, при казивању фактографског типа сигнализује футурски облик имперфективног глагола. Облик перфективног би се аутоматски интерпретирао у референцијалном смислу. Како ауторка истиче, и српски и бугарски имају такође овакво видско ограничење (Ивић М. 2008: 65–66).

га *скинеш* од *ʋǫгън* и *ће* га *сѣиши* по на страну, *ће* ти *се налѣгне*. Кѣт *се налѣгне*, *ће ѿремѣѣнеш* у цедило; *ће* га изнишаш сирѣње натáмо, навáмо да му испáдне онај цик. И *ће се исцѣди* ис тој цедило, па пóсле сáл *ће* га *скуѣши*, па *ће* га *изгъáвши*, *ће* га *сѣискаш*, стѣскаш док óно *ће ѿушиши* ка млѣко да ти *је*; *ће* га *наѿраши* сирѣње ка грúду лѣпо; и *ће сѣиáne* сирѣње мáло. И кэд видиш да нé ти кáпће више, *ће* га *извáдиши* и *ће* га *ѿуриши* у нéшто да ти стáne. Кѣт се осуши, га осолѣмо. Му скувáмо ка за њѣга пресóлак. Узéмо кóлко је сирѣње, тóлко учѣниш. И тóриш у никóу шѣрпу за пресóлак, *ће* ти врѣје. И у тој тóриш сóл и јáјце никóѣ. И тóраш сóл док ти се подѣне јáјце. Кэ[д] ти се подѣне онóј јáјце, кѣт се појáви над вóду, пресóлак *ће* га *скинеш*. Га тóриш у сирѣње. И да га затвóриш, ако óнеш годѣну дóна *ће* ти сѣди. Сáмо да нé ти одѣва, да га затвóриш дóбро. Кóлко ти сѣди пó више, пó лéпо је. (Бе); Јá тáко онóдим. Ал сéге ал онóду свѣ, нé-знэм. А јá, мéне мóя мáјка ме учѣла тáко – првó јáје што пúштим, јá га тóрим у крпу. Га стáим и га пúштим. И га запáмтим. И тој јáје сѣди ми од годѣну на годѣну у ветрѣну ми сѣди, у чáшу... Ёве, и сéг ми сѣди тáко. До тáј дэн, до Велигдэн. Ё, првѣ дэн Велигдэн, тој кэд је, *ће* га *узем*, *ће* га мéтнем у бáшчу да ми црвѣниў лóтике. У бáшчу се мѣта тој. (Шт).

Примери овога типа најсличнији су претходно наведеним примерима (22) и (23), с тим да, за разлику од претходних, футур овде није ограничен на прошлост, већ има свевремену перспективу – обележене радње према утврђеном редоследу или правилу врше се / могу се вршити и у садашњем времену. Да ли је у питању хабитуална радња ограничена само на прошлост или она која је актуелна и у садашњости не саопштава се облицима футура (који по правилу и није носилац темпоралности), већ укупношћу (изван)језичког контекста (обичај о коме је реч (ни)је актуелан у садашњем времену; то јело се (не) спрема и сл.). И овде је футуру првом синониман презент, са којим се најчешће и комбинује.

(28) Скупиш мл'ѣко. Да ти бѣне млáко, да не бѣне млóго врѣло. И *ће* тóриш кóлко ти је млѣко, *ће ѿуриши* мáју, ели *ћеш* ка овúј чáшу. Ако ти *је* дóбра мáја, пóла чáшу мóж да стáиш у тој млóго мл'ѣко. А ка по двѣ кашѣке ако ти *је* пó мáло. И чѣкаш га док се скупи. На прѣмер, ако сéг јá сэм убѣја вúка ели сэм га отрúја. Ё, óнда *ће се сѣрѣмиў* мúжи свѣ. *Ће наѿрају* жѣну од мушкáрца. Сакúпу се вучáри, вúка на кóлац, гóч. И по сéла нóсив тáмо тóга вúка. Па извóдиў смѣшке. Па кучѣће пúшћow на вúка. Дáјow ги мéсо, дáјow ги пáсуль. За Васиљѣцу прáви се барѣница. Се стáлоў пáре у њú. И кѣт *ће* врѣме за рúчек, већ, *ће*

излѐне домаћица на врата. „Ајде, лијо; ајде, лијо. Ка сџк што ће дођеш да рѹчаш код нас, тако да ми чиниш зијан у њиву, у ливаду и у стоку преко године!“ Домаћица донџсе. И сџга ће се граби кѹ *ће да нађе* пѹре у бараницу. (ДБ).

Најзад, као што је већ и поменуто, футур први у овом говору ретко се употребљава при исказивању појединачних прошлих радњи. Забележени су примери:

(29) Јѐни слико, јѐни бацо чѹбук о^т трѐћи спрѹт. Монопѹл де бѹја у Тетѹо. Бацо. Војници глѹдни. Трчу, бѐру чѹбук, ѹни ги слико... Нѹко^л нѐћоѹ, а трпу. *Јѹ ће ѹриѐм* – пѹну тѹрбу *ће наѹнѹним*. (Вр); двде бѐше јѐно девојче и[з] Штрѹпце. Цигѹру сѐм мрзија нај више. *Јѹ ће ѹзем* јѐно цигѹре, ѹџчи ће ми испрсноѹ вучѹћи, не мѹгу, давим се. Лѐк по лѐк док и јѹ пропуши. (Го); Ёве, сџк^к Даги, нека ми је жиѹ, по никопѹт ће рѐкне: „Ў, брѐ мати, сѐ с тѐј твоје празнице!“ „Ако, синко, иди, жими-ти, рабѹтај, ако нѐ“. После ће ћѹти, ћѹти, *ће се врати*, па: „Дѹбро, ајт нека бѹне по твоѐ, пошто си постѹра. Нека бѹне на твоѐ.“ Нѹје дѹбро. Мѹра да се поштује нѐшто старѹнско. (Шт).

Иако на први поглед модална речца *бићи* („ваљда, можда“, Од овѐјзи године, *бићи*, седѐла за догодине), иначе присутна на ширем простору око сиринићког говора, сугерише на могућност да је у питању траг окамењене форме футура првог глагола „бити“, нема никаквих дилема да је у питању позајмљеница из турског језика (*belki, belkim*), са истим значењем.

3. Закључак

Спроведена анализа показала је да футур први у сиринићком говору у систему глаголских облика има стабилно место, са унеколико друкчијом расподелом функција у односу на највећи део штокавских идиома. Употреба футура првог у примарној служби, при обележавању радњи које се одликују будућом временском перспективом не одступа од централноштокавске, с тим да му је домен примене нешто шири услед непостојања футура другог. Стога се при обележавању будућих радњи, са подједнаком фреквентношћу, користе футур први и временски транспоновани презент, функционишући као синонимне и међусобно заменљиве јединице.

Футур први је облик који у сиринићком говору често подлеже временском транспонувању у прошлост, и то не у служби

обележавања прошлих појединачних радњи, како је у осталим штокавским говорима. У сфери прошлости њиме се исказују дејства која су се вршила по извесном утврђеном редоследу, те као таква више пута понављала. Футур први је у говору Сиринића, поред наративног императива и презента, основно средство за исказивање радњи хабитуалног карактера. Притом, употребљен у тој служби, овај облик показује особене синтаксичко-семантичке и стилске особености које га диференцирају од осталих форми, и тако обезбеђују његов опстанак у систему. Као основне значењске, синтаксичке и стилске особине у раду су издвојене и анализирани следеће: могућност самосталног обележавања радњи хабитуалног карактера, обележавање узрочно-последичних односа међу обележеним дејствима; немогућност самосталног маркирања претериталности, услед чега се футурске форме најчешће уводе облицима перфекта, који служи за обележавање темпоралног фона унутар којег се смештају хабитуална дејства, уз могућност употребе других маркера претериталности (одредбе прилошког типа); могућност прецизнијег временског нијансирања, указивање на редослед обележених дејстава и удаљеност од момента говора; дефинисање хронолошког односа (антериорност, постериорност); временска парцелација и прогресивно померање радње; постојање стилске компоненте експресивности, евокативности и емотивне интонираности исказа; присутност модалних компоненти инструкције, жеље, заповести и сл. Како показује анализирана грађа, у свим доменима употребе футур први се не бележи самостално, већ, по правилу, удружен са осталим облицима са претериталном службом: перфектом (којим се обележава претериталност и уводе футурске форме), те наративним презентом (којим се такође обележава хабитуалност, са разликама у појединим стилским одликама и компонентама семантичке структуре). Футур први у хабитуалној служби служи за обележавање како доживљених тако и дејстава која су изван директног искуства говорног лица, те је према категорији (не)доживљеност овај облик неутрална јединица.

Број примера футура за обележавање прошлих појединачних радњи у овом говору, али и говорима ареала коме овај говор припада, мали је наспрам оних са хабитуалним дејствима. То упућује на претпоставку да се у сиринићком говору овај облик специјализовао за исказивање семантике протекле понављаности.

Испитивање могућих начина развитака у овој смеру повезује ову зону са суседним македонским и бугарским говорима, где је под сличним условима, кроз удружено деловање унутарјезичких и изванјезичких фактора дошло до типолошки сличног еволутивног развитака. У свим овим идиомима посредни је појава која је подржана балканистичким процесима преобликовања система. Померања и реструктурирања на прозодијском и морфолошком плану (неразликовање облика након уједначавања аориста и презента на фонолошком плану, те хомонимија настала након преношења акцента у аористу; испадање инфинитива) довела су до потребе да се створи морфолошки, односно морфосинтаксички препознатљива јединица за исказивање овог типа значења. Даље, присутност хаби-туалне конструкције у несловенским балканским језицима (грчки, румунски, албански) утицала је да се и у суседним идиомима на исти начин образује синтаксичко средство са том службом, што упућује на балканистичко исходиште испитиване појаве.

Најзад, футур први је у сиринићком говору бележен и у служби обележавања радњи које се одликују виšekратношћу али чије вршење није ограничено само на прошлост. Посреди је његова употреба у квалификативној служби – када обележава дејства која су, услед сталног понављања, постала трајна особина делатног лица, и као таква актуелна су и у садашњем моменту. Такав је и футур употребљен у текстовима процедуралног типа, где обележава радње које су саставни део неког поступка (рецепти, ритуалне радње и сл.) актуелног (поновљивог) и у садашњем времену.

Литература:

- Ашић, Тијана. „С оне стране потенцијала: нови приступ појашњења употребе потенцијала за означавање понављања у прошлости.“ Научни састанак слависта у Вукове дане 36/1, Београд: Филолошки факултет, (2007): стр. 137–150.
- БАРЈАКТАРЕВИЋ, Данило. „Новопазарско-сјенички говори.“ *Српски дијалектолошки зборник XVI* (1966): стр. 1–177.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): стр. 1–302.
- БОЖОВИЋ, Маринко. *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Институт за српску културу, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2002.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Говори северне Метохије“. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): стр. 1–356.

- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Конструкција *би* + императив у тутинском говору и њен однос према потенцијалу и императиву у временској служби.“ *Српски језик XX* (2015): стр. 507–524.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба потенцијала у говору Тутина.“ *Путићевима српских идиома*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, (2015а): стр. 311–322.
- ВУЛОВИЋ, Лука. „Мрковићки дијалекат.“ *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): стр. 73–401.
- ВУКОВИЋ, Јован. „Говор Пиве и Дробњака.“ *Јужнословенски филолог XVII* (1938/39): стр. 1–114.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Милан. „Говор личких јекаваца.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): стр. 15–241.
- ЂУКАНОВИЋ, Петар. „Говор села Горње Цапарде (код Зворника).“ *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): стр. 191–294.
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови.“ *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): стр. 1–571.
- ЈОВИЋ, Душан. „Грстенички говор.“ *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): стр. 1–241.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику.“ *Зборник Машице српске за славистику 73* (2008): стр. 195–211.
- КОНЕСКИ, Блаже. Историја македонског језика, Београд: Просвета; Скопје: Кочо Рацин, 1966.
- ИВИЋ, Милка. „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 3 (1958): стр. 139–152.
- ИВИЋ, Милка. *Лингвистички огледи*, Београд: XX век, 2008.
- МАЉЦИЛЕВА, Вјара, Сузана Тополињска и др. *Јужнословенски језици: грамаћичке стурктуруе и функције*. Београд: Београдска књига, 2009.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Запања.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): стр. 7–307.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. „Црмнички говор.“ *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): стр. 209–663.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику XLIII* (2000): стр. 363–371.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор шарпланинске жупе Гора.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): стр. 1–606.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник радова са Међународног научног скупа „Животи и дело Академика Павла Ивића“* (уредник Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије,

- Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, (2004): стр. 209–249.
- Младеновић, Радивоје. „Глаголски облици у северношарпланинским и јужно-метохијским говорима.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004а): стр. 445–474.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокозовског села Гајиње*. Монографије 18. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013.
- Младеновић, Радивоје. „Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора.“ *Јужнословенски филолог* LVII/3–4 (2016): стр. 67–91.
- Николић, Берислав. „Сремски говор.“ *Српски дијалектолошки зборник* XIV (1964): стр. 207–413.
- Петровић, Драгољуб. „Морфолошке особине у говору Врачана.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XVI/1 (1973): стр. 201–235.
- Петровић, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Просвјета, 1978.
- Пешикан, Митар. „Староцрногорски, средњекатунски и љешански говори.“ *Српски дијалектолошки зборник* XV (1965): стр. 1–294.
- Пижурица, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1981.
- Реметић, Слободан. „Српски призренски говор I (гласови и облици).“ *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 323–614.
- СААВЕДРА Димка. „Транспозиције презента и футура у савременом српском језику.“ *Српски језик* IX (2004): стр. 161–171.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Источноцрногорски дијалекат.“ *Јужнословенски филолог* XIII (1933/34): стр. 1–129.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Ђаковачки говор.“ *Српски дијалектолошки зборник* XI (1950): стр. 1–152.
- ТАНАСИЋ Срето, Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика: његова реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана, Вјара Малцијева и др. *Јужнословенски језици: грамаћичке конструкције и функције*. Београд: Београдска књига, 2009.
- ЊИРИЋ, Љубисав. „Говор Лужнице.“ *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): стр. 7–119.
- ЊУПИЋ, Драго. „Говор Бјелопавлића.“ *Српски дијалектолошки зборник* XXIII (1977): стр. 1–220.
- КАЌИЋ, Zorka. „Govor Konavala.“ *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): стр. 241–396.
- РЕСО, Asim. *Govori istočne i centralne Hercegovine*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2007.
- СЕКЕРЕЋ, Стјепан. „Govor Srba u južnoj Baranji.“ *Зборник за филологију и лингвистику* XXIII/2 (1980): стр. 127–189.

Бояна М. Велёвич, Радивое М. Младенович

ФУТУР ПЕРВЫЙ В ФУНКЦИИ ОБОЗНАЧЕНИЯ ХАБИТУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ В ГОВОРЕ СЕВЕРНОШАР-ПЛАНИНСКОЙ ЖУПАНИИ СИРИНИЧ

Резюме

В статье анализируется употребление футура первого (будущего времени) в функции обозначения действий хабитуального характера в говоре Сиринича. Анализ показал, что эта форма относится к числу высокочастотных единиц в тех случаях, когда она выполняет функцию выражения действий, повторявшихся в прошлом по определенному порядку, в обычае или по привычке. Использование футура в этой функции развивалось вторично, но со временем произошло вытеснение этой формы из других областей употребления и она специализировалась на выражении хабитуального значения. Основными синтаксико-семантическими особенностями временного транспонированного футура первого являются семантика повторяемости, последовательности, то есть возможность четко указывать временной порядок отмеченных действий, значение инструкции, желания, повеления. Кроме того, футур для прошедшего стилистически маркирован и, соответственно, в системе функционирует в качестве единицы, отличающейся экспрессивностью, являясь характерным для эмоционально интонированного дискурса. Футур первый в хабитуальной функции в штокавской местности является известным только в сириничском и в части соседних говоров, гравитирующих к горе Шар-планина. С другой стороны, в качестве частотной единицы эта форма встречается в македонском и болгарском языках, а также в неславянских балканских языках и, соответственно, в этой статье одновременно исследуется балканистический характер этого явления.

Ключевые слова: диалектология, Сиринич, футур первый, хабитуальность, балканизм.

Bojana M. Veljović, Radivoje M. Mladenović

FUTURE I USED TO DENOTE HABITUAL ACTIONS IN THE VERNACULAR OF THE SIRINIĆ ŽUPA IN THE NORTHERN ŠAR MOUNTAINS

Summary

This paper analyzes the use of Future I to denote habitual actions in the vernacular of Sirinić. The analysis shows that Future I is a high-frequency unit when it refers to effects of what happened in the past as a custom, habit or part of a sequence. The use of Future with this meaning developed as its secondary trait, but this form was eventually suppressed from other domains of use and it was narrowed down to denoting a habitual action. The basic syntactic and semantic features of this future form with this time reference are its reference to a repeated action or a succession of events and its ability to denote the timeline of the effects of the action and its reference to wishes

and commands more clearly. Furthermore, a future referring to the past is stylistically marked and thus appears as an expressive unit within the system, which is why it is typical of emotional discourse. In the Shtokavian area, Future I for habitual actions is only known in the Sirinić vernacular and in a few neighboring ones concentrated around the Šar Mountains. On the other hand, this unit is also frequent in Macedonian and Bulgarian and in some non-Slavic languages spoken in the Balkans, which is why the authors also investigate the presence of this feature in those languages.

Keywords: dialectology, Sirinić, Future I, habituality, Balkanism.